

Buji Ferenc

A TEOLÓGIA BABILONI FOGSÁGA

Válasz „A mindig másik Jézus”
című kritikára*

A tapasztalat azt mutatja, hogy semmiféle vitának nincs értelme, legalábbis a vitában részt vevő felek számára. Különösen nincs értelme akkor, ha a vitapartnerek egyike nem a saját szemén keresztül nézi a világot – magyarán szólva álláspontja nem a saját álláspontja, amelyért ő maga küzdött meg, hanem egyszerűen *kapta*, méghozzá a *Zeitgeist*től. Mivel az ilyen ember nem a személyes véleményét képviseli, hanem egy „korszenvedély” (Hamvas Béla) közvetítője, szemléletének princípiumát nem magában hordja, s aki szemléletének princípiumát nem magában hordja, az nem ura saját véleményének: annak a véleménye fölött mások uralkodnak. Azt hiszi, mivel ott áll mögötte egy egész intézményrendszer a maga „közkatonáival” – jelen esetben a teológusokkal –, álláspontja megkérdőjelezhetetlen. Hiszen amit képzett szakemberek ezrei és ezrei vallanak, az hogyan is lehetne megalapozatlan?! Az ilyen ember nem gondol arra, hogy képzett teológusok ezrei ötven évvel ezelőtt egészen más véleményen voltak, mint ma, és ötven év múlva úgyszintén egészen más véleményen lesznek. Már a természettudományok területén is az egyik legáltalánosabb jelenség a tudományos elméletek folytonos cserélődése; ami pedig a humán tudományokat vagy a teológiát illeti, egyazon dologra egyszerre akár huszonöt különböző elmélet is vonatkozhat, s közülük mindegyik ellentmond a többi huszonnégynek. Az igazság tehát soha nem függ sem a *Zeitgeist*től, sem pedig az adott nézetet vallók számától és tudományos fokozatától. A korszerűség csupán az önállóan intellektusú emberek szemében érv az igazság mellett. Csak aki nem képes kilátni a „má”-ból, ebből az időnek alávetett, folytonosan változó esetlegességből, csak az érzi úgy, hogy a korszerűtlenség axiológiai kategória. Az adott nézetnek az *inherens* értékét kell vizsgálni, s nem azt, hogy összhangban van-e azzal, amit éppen ma általánosan vallanak.

Azonban nemcsak a tudományosságnak és a korszerűségnek, hanem az adott nézetet vallók számának sincs semmi köze az igazsághoz. Hogy egy nézetrend-

* Publikálatlan. A tanulmány válasz egy úgyszintén publikálatlan kritikára („A mindig másik Jézus”), melyet „A hegy” című tanulmányomra kaptam (*Életünk*, 2006/2., p. 42–47.)

szer mellé hiába sorakoznak fel milliónyian, arra kiváló példát nyújt a marxizmus, amit csaknem a fél világ képviselt, gondolkozóival, tudósaival és akadémikusaival együtt. Ám elég volt egy egyszerű történelmi változás – a Szovjetunió bukása –, hogy ezek az emberek szemléletüket lecseréljék egy olyan szemléletre, amelyet e pillanatban úgyszintén egy fél világ vall – vagyis hogy a marxizmusról áttérjenek egyfajta agnosztikus jellegű liberális posztmodernizmusra, amelyet hazai körülmények között főként a Lukács-iskola képviselői vallanak, saját életükkel is alátámasztva a marxista tételt: *a lét határozza meg a tudatot*. Legalábbis számukra, de úgy tűnik, hogy kritikusom számára is. Ebből fakad sajátos érvelési módja: mivel nézeteim nem esnek egybe a katolikus teológia kurrens álláspontjával, ezért elfogadhatatlanok. E sorok írója azonban nem hullámlovás, aki mindig a legújabb, aktuális teológiai hullámot akarja meglovagolni. Aki mindig ragaszkodik a legutolsó hullámhoz, s ilyen módon a maga választott hullámával folyamatosan halad előre (ezt nevezik progressziónak), az előbb-utóbb eljut oda, hogy egyetlen szilárd igazság létezik: a változás igazsága.

Kritikusom tehát nem vádolható túlzottan önálló véleménnyel: egészen egyszerűen azt a „haladó” katolikus álláspontot képviseli, melynek szemszögéből mindenféle más értelmezési mód elfogadhatatlan. *Nemcsak az enyém, hanem az is, ami az egyház sajátja volt az elmúlt évszázadokban*. A jelenlegi teljesen átmeneti teológiai álláspont olyan gyors változásban van, hogy egy-egy megközelítési mód, szemléleti elem még egy emberöltőig sem képes tartani magát. Régebben a teológia évszázadokon keresztül ugyanazt tanította; ma évtizedek alatt új és új trendek jelennek meg. Sajnálatos módon a teológia sem tudta elkerülni, hogy korának gyermeke legyen: az a felgyorsult változás, ami mindenütt tapasztalható, a teológián belül is megteszi a maga hatását. A II. Vatikánum alapján állók azt mondják, hogy amikor a teológia ezt teszi, akkor egyszerűen engedelmeskedik az „idők jeleinek”. Csakhogy már önmagában az „idők jelei” kifejezés értelmezése is világosan mutatja, hogy a teológia mennyire eltávolodott az eredeti evangéliumi szellemtől: az evangéliumban az „idők jelei” ugyanis mindig a közelgő vég előjelei, annak a végső, apokaliptikus összeomlásnak az előjelei, amelynek a másik oldala valami merőben új és tiszta születése, de már *túl* a földi dimenziókon. A modern teológiát ezzel szemben az „idők jelei” nem a vég közeledésére figyelmeztetik, hanem arra, hogy igyekezzen megfelelni társadalmi környezetének, korszerűvé válni, nehogy lemaradjon. Például ez a megfelelési kényszer eredményezte azt, hogy míg az Újszövetségnek a zsidóságot pozitív értelemben bemutató részeire állandóan hivatkoznak – mint vitapartnerem is –, azokat a részeket, amelyekben egy merőben más kép bontakozik ki, jó esetben egyszerűen nem hajlandók meglátni, rossz esetben pedig mint az antijudaizmus

legkorábbi megnyilvánulásait a Szentírás „fekete foltjaiként” eleve diszkreditálják. Nem azon törik a fejüket, hogy a nemzetiszocializmust is megszegyenítő zsidó faji törvények (vö. Ezdrás könyve 9–10) és a „totális megsemmisítés” különféle nyomait eltüntessék az Ószövetségből – ideértve azt az jahvei parancsot is, amely bizonyos népeknek nemcsak csecsemőkig, hanem háziállatokig elmenően teljes lemészárlását indítványozza (vö. Második Törvénykönyv 2,34; 3,6; 20,16–18; József könyve 6,21; 9,23–25; 11,14; Sámuel első könyve 15,3kk) –, hanem azt latolgatják, hogy az Újszövetség egyes szerzőinek a száján a zsidóság sorozatos keresztényüldözései miatt ki-kicsúszott antijudaista kijelentéseit meghagyják vagy kicenzúrázzák. Egy önmagát katolikusként meghatározó folyóirat egyik szerzője e kérdésen lamentálva végül is arra a következtetésre jutott nemrégén, hogy ezeket a szövegeket a későbbi kiadásokból sem szabad kihagyni, hogy figyelmeztetésül szolgáljanak a jövő keresztény nemzedékeinek, hogy őseik, vagyis az Újszövetség szerzői mennyire antijudaisták, sőt antiszemiták voltak. Vagyis maradjanak meg – mementónak (vö. Gérald Caron: „A másik démonizálása. Mihez kezdjünk az Újszövetség antiszemizmussával.” *Mérleg* 2005/3, 261–282. p.; különösen 277. p.).

Ez a rendkívül egyoldalú filojudaista beállítás természetesen félreérthetetlenül tetten érhető kritikussomnál is. Mert hiába idézi az egyik zsinati szöveg nyomán Pál kijelentését, miszerint Izrael fiaie „az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek, övéik az atyák, és test szerint közülük származik Krisztus, aki mindenk fölött való, mindörökké áldott Isten” (Rómaiaknak írt levél 9.4–5) – nem vesz tudomást a másik oldalról: „Ti, testvéreim, követői lettetek Isten júdeai egyházainak, amelyek Krisztus Jézusban vannak. Ti ugyanazt szenvedtétek el saját népetektől, amit ők a zsidóktól, akik *Urunkat, Jézust és a prófétákat is megölték, minket pedig üldöznek, ezért az Isten előtt nem kedvesek, és az embereknek is ellenségei. Akadályoznak bennünket, hogy a pogányoknak ne hirdessük az evangéliumot az üdvösségükre. Így betelik egyszer s mindenkorra bűneik mértéke, s már rajtuk is az Isten haragja, végérvényesen*” (Tesszalonikiaknak írt első levél 2.14–16). S Pál nagyon jól tudta, hogy mit beszél, mert hiszen megterése előtt ő maga is azok közé tartozott, akik véresen üldözték a keresztényeket.

Ennek a „féloldali teológiai bénulásnak” egy másik megnyilvánulása az, hogy kritikussom úgy véli: „erkölcsi megvetésben”, „teológiai leértékelésben”, „társadalmi kirekesztésben” és „véres üldözésekben” a zsidóknak volt részük a keresztények részéről, fordítva viszont efféle botrányos dolgok nem fordultak elő. Azt hiszem, fölösleges is mondanom, hogy – visszafogottan fogalmazva – kritikussom ezúttal sem vádolható azzal, hogy úttörő módon képviselne egy nézetet.

Hogyan is maradhatna mindennemű reakció nélkül az, ha egy népet/vallást hosszú évszázadokon keresztül ilyen módon kezelnek! Hogyan is volna elképzelhető az, hogy egy egész nép a megvetésre és a gyűlöletre soha nem válaszolt megvetéssel és gyűlölettel, hanem végtelen türelemmel fogadott minden ilyen megnyilvánulást – noha egyébként az ellenszseretet tanítása hiányzik belőle (lásd feljebb). Nos, kritikusom öntudatlanul is egy ilyen társadalmi-történelmi anomáliának hódol, amikor csupán a keresztények antijudaizmusáról hajlandó tudomást venni, a zsidók antikrisztianizmusáról már nem. Minden normális logika viszont azt mondja, hogy ha egy népnek évszázadokon át csak megvetésben és kirekesztésben és gyűlöletben volt része, akkor abban a népben ennek hatására kifejlődik a megvetés, a kirekesztés és a gyűlölet.

Kritikusom úgy gondolja: mivel a zsidóság két évezreden keresztül szenvedett a kereszténységtől, s mivel a keresztényeket is komoly felelősség terheli azért a katasztrófáért, amit holocaustnak/soának neveznek, nekem nincs jogom arra, hogy Krisztust fölébe emeljem korabeli zsidó környezetének, mert ez már antijudaizmus. Éppen ezért engedtessek meg nekem, hogy felhívjam a figyelmet a dolgok másik oldalára is, arra az oldalra, amiről kritikusom azért feledkezett meg, mert korának gyermekeként a recens teológia amnéziás állapotot idézett elő benne ebben a vonatkozásban.

Nézzük csak: „erkölcsi megvetés”. Vajon nem volt részük ugyanebben a keresztényeknek már kezdettől fogva, attól fogva, amikor Szent Pál – aki nagyon jól ismerte a zsidó álláspontot – nagyon pontosan fogalmazva kimondta, hogy a zsidók számára Krisztus *botrány*? Anélkül, hogy a konkrét tényeket néznénk (amelyeket százszámra sorol fel a rabbinikus irodalom kiváló ismerője, Huber Lipót szentíráskutató grandiózus kétkötetes monográfiája: *A zsidóság és a kereszténység a múltban és a jelenben* – Kalocsa, 1932–1936), képzeljük csak el a helyzetet: a zsidó vallásból létrejön egy picike kis szekta, amely a maga álmessiasával, a názáreti Jézussal rövidesen meghódítja azt a birodalmat, amely a zsidó államot megfosztotta szabadságától. Aligha lehet elképzelni felháborítóbb dolgot az ortodox zsidó felfogás szemszögéből! A legkevesebb, amivel erre válaszolni lehetett, az erkölcsi megvetés. A másik hit minden hit számára egyébként is mindig lenézés tárgya volt. Vagy talán azt gondolja tisztelt vitapartnerem, hogy az a pluralista felfogás, amely az utóbbi egy-két évtizedben jelent meg, a zsidóságnak kezdettől fogva sajátja volt?

De nézzük tovább: „teológiai leértékelés”. Vajon gondolhatja-e komolyan bárki is azt, hogy a zsidó teológia kezdettől fogva kétezer éven keresztül nagyra becsülte és magával egyenrangúnak tekintette a keresztény teológiát, és csupán egy más, de ugyanolyan rangú teológiát látott benne, mint a sajátja? Nos, bár-

mennyire is megvannak a gyökerei a liberális másságkultusznak a zsidóságban, azért a zsidóság a saját vallásában megnyilatkozó igazságot nem eszerint szemlélte, és aligha vélte úgy, hogy a keresztény vallás is igazság, csak éppen *más* igazság. És hozzá kell tenni, hogy ez a természetes és egészséges hozzáállás.

Aztán: „társadalmi kirekesztés”. Az a kijelentés, hogy a zsidóságot a kereszténység társadalmi kirekesztéssel sújtotta, ugyan igaz, de egy olyan eszmének a szolgálatában áll, amely már nem igaz. Ugyanis a kereszténység a zsidókat valóban kirekesztette, de nem zsidóságuk miatt, hanem azért, mert nem voltak keresztények, és bármilyen valláshoz is tartozott valaki a kereszténységen kívül, éppúgy kirekesztették a keresztény társadalomból, mint a zsidó vallású embert – egészen egyszerűen mert ez a társadalom keresztény volt! Vagyis a zsidóságot nem valamiféle zsidóellenesség, hanem a kereszténypártiság miatt rekesztették ki a keresztény társadalomból. És ez ismét csak így természetes. Minden olyan hagyományos társadalom, amelyben egyetlen vallás hatotta át és szabályozta a társadalom és állam egészét, valamilyen mértékben kirekesztette az összes többi vallás képviselőjét. Nem tette ezt másként a zsidóság sem, amíg még a maga hagyományos zsidó államában élt: azokat, akik nem voltak zsidók, éppúgy kirekesztették, mint a keresztények azokat, akik nem voltak keresztények. És bármennyire is botrányos egy progresszív kereszténynek a „kirekesztés” szó, a kirekesztés a világ legtermészetesebb dolga, aminek különféle formáit ő maga is műveli a mindennapi életben: például baráti köréből kirekeszt bizonyos típusú embereket. És arról sem szabad megfeledkezni, hogy Isten országából majdan nagyon sok embert ki fognak rekeszteni, és ezeket a kirekesztetteket a külső sötétségbe fogják vetni, ahol sírás és fogcsikorgatás lesz (vö. Máté evangéliuma 8,12).

És most már csak egy maradt hátra: a „véres üldözés”. Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy magukat kereszténynek vallók részéről a történelem folyamán többször is volt véres zsidóüldözés, s noha bárkiknek az efféle üldözése elfogadhatatlan, minden egyes ilyen esetben konkrétan meg kellene vizsgálni azt, hogy mi volt annak kiváltó oka. Márpedig éppen ez az, amit nemcsak hogy nem szokás megtenni, de amit szinte főbenjáró bűn megtenni! Az okok vizsgálatának hallgatólagos tilalma a zsidóüldözés kapcsán önmagában is mutatja, hogy e kérdés megközelítése mennyire torz. Az okok kutatása minden egyes zsidóellenes akció mögött már csak azért is indokolt lenne a biblikus szemlélet alapján, mert az ószövetségi prófétai magatartásnak ez az egyik legsarkalatosabb eleme: a próféta mindig rámutatott azokra az okokra, amelyek miatt Jahve megharagudott népére, és kiszolgáltatta azt idegen népek kényének-kedvének. Az okok kutatása tehát nagyon is összhangban van a biblikus szemlélettel, és ha a prófétáknak

volt bátorságuk rámutatni annak okaira, hogy miért hurcolták el a zsidóság nagy részét a babiloni fogságba, akkor csak csodálkozni lehet azon, hogy ma már senki nincsen a zsidóságon belül, aki meg merné fogalmazni a kérdést: mi-féle bünt kellett elkövetnie a zsidóságnak ahhoz, hogy Istene egy olyan szörnyű dologgal büntesse meg, mint a holocaust? Mindenesetre a holocaustért felelőssé tenni a kereszténységet és a keresztényeket semmivel sem jobb, mint felelőssé tenni a zsidóságot és a zsidókat a kommunizmusért.

Ami a „véres üldözéssel” kapcsolatos *konkrétumokat* illeti, ezzel kapcsolatban mintha valamilyen különleges vakság sújtaná a keresztény teológusokat és egyháztörténészeket – s őket másolva kritikusomat is –, amikor teljesen megfelelkeznek arról, hogy az ősegyház szinte folyamatosan üldözést szenvedett a zsidóságtól, kezdve magával az alapítójával, a názáreti Jézussal, a zsidó keresztényül-dözés első áldozatával: „Ti vastagnyakúak, ti körülmetéletlen szívűek és fülűek – mondja István diakónus a Főtanács tagjainak –, mindig ellenálltatok a Szentléleknek, s mint atyáitok, olyanok vagytok ti is. Melyik prófétát nem üldözték atyáitok? Mind megölték azokat, akik az Igaz eljövételéről jövendöltek. *S most ti lettetek árulói és gyilkosai*, ti, akik az angyalok közreműködésével átvettétek a törvényt, de nem tartottátok meg” (Apostolok cselekedetei 7,51–53). De nemcsak visszatekintve látta így ezt az Apostolok cselekedeteinek szerzője, hanem maga Krisztus is így látta előretekintve, mint ahogy az a gyilkos szőlőművesekről szóló példázatából látszik: „Végül a fiát [Krisztust] küldte el hozzájuk [a zsidókhoz], mert azt gondolta: A fiamat csak megbecsülik. De amikor a szőlőművesek meglátták a fiút, így biztatták egymást: Itt az örökös! *Gyertek, öljük meg, és mienk lesz öröksége. Nekiestek, kidobták a szőlőből és megölték*” (Máté evangéliuma 21,37–39). És az Apostolok cselekedetei, Pál levelei, a Jelenések könyve és az egyéb levelek telis-tele vannak utalásokkal mindazokra az üldöztetésekre, amelyeket a korai keresztények voltak kénytelenek elszenvedni a korabeli zsidóságtól. Hiszen az a Pál mondja a jeruzsálemi zsidóknak, aki, mint egykori farizeus, nagyon is tudta, milyen viszonyban volt a zsidóság a kereszténységgel: „Zsidó vagyok, a kilikiai Tarzusban születtem, de ebben a városban nevelkedtem, s Gamáliel lábánál az atyai törvény szigorú megtartására tanítottak. Az Isten szolgálatában éppúgy buzgólkodtam, mint most ti mindannyian. *Halálra üldöztem ezt a tanítást, férfiakat és nőket kötöztem meg és vetettem börtönbe*. Maga a főpap és a vének tanácsa a tanúm. Megbízólevelet is kaptam tőlük, azzal mentem el Damaszkuszba, a testvérekhez, hogy bilincsbe verve Jeruzsálembe hurcoljam őket, hadd bűnhődjenek.” (Apostolok cselekedetei 22,3–5). S ha Pál zsidóként üldözte a keresztényeket, akkor keresztényként a zsidók által üldözötté vált, olyannyira, hogy az Apostolok cselekedeteinek csaknem fele Pálnak és

munkatársainak a zsidók általi üldözéséről szól! A keresztények és zsidók viszonya tehát az előbbieket üldözésével kezdődött az utóbbiak részéről.

Természetesen a „véres üldözéshez” valamilyen fokú politikai hatalom kell, és jól tudjuk, hogy a zsidóság kezében az elmúlt kétezer évben nem volt politikai hatalom. Vagyis tulajdonképpen maga a társadalmi-politikai keret hiányzott ahhoz, hogy tovább folytatódhasson az, ami az ősegyházzal szemben Palesztinában elkezdődött. Azazhogya két alkalommal, rövidebb időre mégiscsak politikai hatalomhoz jutott a zsidóság – méghozzá a II. századi Bar Kochba-féle felkelésben és a VI. századi himjarita Jemenben. És mit láthatunk? Mindkét alkalommal keresztények ezrei estek áldozatául „véres üldözéseknek”. Szent Juszinosz leírja, hogy a zsidók „bennünket ... idegeneknek és ellenségeiknek tartanak, és hozzátok [rómaiakhoz] hasonlóan, amennyire csak erejükből telik, ... *pusztítani és büntetni* akarnak, ahogy erről ti is meggyőződhattetek. Mert a nemrégiben lezajlott zsidó háborúban Barkhókhebasz, a zsidó felkelés vezére, csupán a keresztényeket büntette meg keményen, hogy *tagadják meg, és káromolják Jézust, a Krisztust*» (Apológia XXXI.5–6). S ami ezt fölöttébb figyelemreméltóvá teszi: mindez akkor történt, amikor a keresztények még semmiféle politikai hatalommal nem rendelkeztek a Római Birodalmon belül, ellenkezőleg, a rómaiak is üldözték őket! Mindenesetre az addig eleven palesztinai zsidó-keresztény közösség ekkor pusztult el, méghozzá szinte egyik napról a másikra, és pedig maradéktalanul. Ekkor ölték meg az utolsó zsidó-keresztény jeruzsálemi püspököt is, aki még vér szerinti rokona volt Jézusnak. S mivel Bar Kochbát messiásnak tartották, ez elég jól mutatja azt, hogy a zsidó messiási elképzelésekben milyen sors várna a keresztényekre.

Ami a másik esetet illeti, a zsidó vallású himjarita király, Dhú-Nuvász Maszruk agresszíven keresztényellenes politikát folytatott, ami a helyi zsidóság támogatását élvezve nemcsak egyszerűen véres üldözésekig, hanem tömegmészárlásig fajult (Kr. u. 523). Az áldozatok száma meghaladta a tízezret, és körülbelül ugyanennyit vetettek börtönbe azok közül, akik nem voltak hajlandók megtagadni keresztény hitüket. A többieket rabszolgának adták el, a keresztény templomokat pedig zsinagógákká alakították. Feltételezések szerint a Korán 85. szúrájának 4–7.verse is erre a véres keresztényüldözésre utal. Simon Róbert szerint „a nagy és elsőrendű forrásanyagból ... kiderül, hogy *az áttérést megtagadó keresztényeket egy templomban égetik meg.*” (*A Korán világa*. Budapest, 1987. 390. p.). És különösen arra érdemes felhívni a figyelmet a jelen összefüggésben, hogy ezt a véres keresztényüldözést nem előzte meg véres zsidóüldözés, ugyanis az utóbbiak csak az ezredforduló után vették kezdetüket. Az elsőség kétes dicsősége e tekintetben tehát éppen hogy nem a kereszténységé.

Tovább vizsgálva a történelmi tényeket láthatjuk, hogy formális politikai hatalom híján, viszont politikai befolyás birtokában is körülbelül ugyanez a hozzáállás jellemezte a zsidóságot. Ilyen helyzet is természetesen csak a keresztény világon kívül fordulhatott elő, helyesebben a keresztény világ peremvidékein. És ebben a tekintetben klasszikus esetnek tekinthető a Perzsa Birodalom, ahol ráadásul még számottevő zsidó és keresztény közösség is élt. Amit itt mindenképp meg kell említenünk, az II. Sápúr (310–380) mintegy tizenhatezer áldozatot követelő, rendkívül heves és hosszú keresztényüldözése. Sápúr zsidó származású (vagy zsidó vallású) anyja révén erősen zsidó befolyás alá került, és zsidó alattvalói egyszerre szították és támogatták keresztényellenes politikáját. A másik eset II. Hozrau perzsa király hadvezéréhez, Sahrbarázhoz kapcsolódik, aki 614-ben elfoglalta Jeruzsálemet, s aki – és itt szóról szóra kell idézni a *Britannica Hungarica* szócikkét – „megengedte, hogy zsidó segítői keresztény foglyok ezreit kínozzák meg” (9. kötet 71. p.). Hát igen, mindenkinek megvan a maga gyengéje...

A tragédia az, hogy egyesek úgy gondolják: miközben a kereszténység a zsidóság vonatkozásában „teljesen” bűnös, a zsidóság a kereszténység vonatkozásában teljesen ártatlan. Hogy egy ilyen történelem-lélektani anomália kialakulhatott, ráadásul mindenféle biblikus, egyháztörténelmi és történelmi tény ellenében, az persze jól mutatja, hogy e megközelítési mód mögött milyen masszív előítélet rejlik. S ha valaki keresztény részről tesz magáévá egy ilyen véleményt, és ráadásul ezt a nézetét még érvként is vonultatja fel egy teológiai vitában, vagyis egy teológiai kérdés eldöntésében egy vélt vagy valós, de mindenképpen egyoldalúan bemutatott történelmi szituáció felidézésével akar nyomást gyakorolni, feláldozva ezáltal saját diszciplinájának, a teológiának az intaktságát és integritását, akkor képet kaphatunk arról, hogy mivé képes torzulni egy olyan ember szemlélete, aki minden ellenállás nélkül kiszolgáltatja magát a progresszivisták széljárdásnak.

Ennek a sajátosan torz és „féloldali bénulástól” szenvedő gondolkodási modellnek az egyik sajátossága az, hogy csak a holocaustról akar tudni – amiért persze kritikusom szerint a keresztényeket is ugyancsak terheli a felelősség (ez persze sosem minősül „általánosításnak”) –, és nem vesz tudomást arról, hogy a kommunizmus hetven éve alatt a vallásos és ezen belül keresztény embereknek hitük és meggyőződésük miatt folyamatosan „erkölcsi megvetésben”, „teológiai leértékelésben”, „társadalmi kirekesztésben” és „véres üldözésekben” volt részük – amivel kapcsolatban a zsidók felelősségét felvetni természetesen égbekiáltó bűn. A kommunizmus egyik célja a vallás és vallásosság eltörlése, felszámolása

volt, és ezt hol ideológiai nyomással – ha úgy tetszik: kirekesztéssel¹ –, hol fizikai megsemmisítéssel igyekeztek elérni. És ez nem hatvan éve történt, mint a holocaust, hanem például Magyarországon még tizennyolc éve is keresztényüldözés folyt. Ne feledkezzünk meg róla: Európában utoljára nem a zsidókat, hanem a keresztényeket üldözték, és az üldözők között bőségesen voltak olyanok, akik korábban zsidóságuk miatt voltak üldözöttek.

S végül még valami: vitapartnerem nem tudta megállni, hogy a zsidó vallássság és krisztusi spiritualitás különbségét tárgyaló írásban ne hivatkozzon a tiszzaeszlári perre. Ez a rosszízű hangulatkeltés önmagában is nagyon jól mutatja kritikusom érvelési színvonalát. Ahelyett, hogy még mindig a tiszzaeszlári pert emlegetné, amely – bizonyítékok hiányában – a vádlottak felmentésével ért véget, s amely nem „a zsidók” ellen” folyt, hanem néhány eszlári zsidó ellen, s amelyben a vád nem rituális gyilkosság volt, hanem vallási fanatizmus által motivált gyilkosság (olyan gyilkosság, amellyel a médiát figyelő ember manapság szinte naponta találkozhat), s „vérváddá” csupán a közvélekedés szemében vált –, nos, ehelyett valami sokkal közelebbire is hivatkozhatott volna: mondjuk például egy olyan esetre, amely nem százharminc éve történt, hanem 2006-ban, és nem Tiszzaeszláron, hanem Grazban, s amelyben a vád nem gyilkosság volt (ami Tiszzaeszláron nyilvánvalóan megtörtént, csak azt nem lehet tudni, ki által), hanem egy tudományos álláspont képviselője. Ennek során egy angol történészt egy közel húsz évvel korábban hangoztatott történelmi álláspontja miatt perbe fogtak, és nem felmentettek, mint a tiszzaeszlári zsidó vádlottakat, hanem három évre elítéltek. Természetesen David Irvingről van szó, aki jelenleg [2007] Ausztriában történelmi álláspontja miatt többedmagával együtt politikai fogolyként ül, s nem kastélyban, mint annak idején Galilei, akit úgyszintén tudományos álláspontja miatt ítélték el, s akinek bíboros barátja ajánlotta fel fogsága helyéül kastélyát – hanem börtönben. S mindez a XXI. században! Jelenleg Ausztriában – kritikusom hazájában – a politikai foglyok száma körülbelül tízszerese a Habsburg elnyomás alatt álló Magyarországon lévő politikai foglyokénak: 1848. március 15-én ugyanis a forradalmi ifjúság csupán egyetlen politikai foglyot tudott kiszabadítani, Táncsics Mihályt, akinek álláspontjára mi sem jellemzőbb, mint hogy lapját a sajtószabadságot zászlajára tűző forradalmi kormány szélsőséges mivolta miatt kénytelen volt betiltani! Tehát kritikusom jobban tenné, ha nem százharminc évvel ezelőtti sérelmeket emlegetne, amelyek-

¹ Ne feledkezzünk meg róla: Magyarországon a „létező szocializmus” időszakában folyamatosan és több szinten is egyfajta numerus clausust alkalmaztak a keresztényekkel szemben: egyrészt az egyházi intézmények számát minimális szinten maximálták, másrészt az állami felsőoktatás bizonyos területeire magát nyíltan kereszténynek valló nem nyerhetett felvételt.

nek a ma szempontjából már nincs semmi jelentőségük, hanem azokra koncentrálna, amelyek aktuálisak – különösen mert a szóban forgó eset is a zsidósággal kapcsolatos, azzal a különbséggel, hogy ezt nem zsidók rovására követték el, hanem a zsidóság nevében! És ma. Lassan azt is börtönnel fogják büntetni, ha valaki Krisztus halála kapcsán felveti a zsidóság bűnösségét – ami pedig hozzávetőlegesen ötvenszer nyer megerősítést az Újszövetségben. Ezt persze nem azzal a szándékkal mondom, hogy tippet adjak kritikusomnak...

■

Írása második részében kritikusom tulajdonképpen felháborítónak találja, hogy Krisztust kiemeltem zsidó környezetéből és fölébe helyeztem annak. Az ember erre csak egyet tehet: hitetlenkedve csóválja a fejét. Egy katolikus teológustól ez ugyancsak különös vélemény! Ezek szerint úgy gondolja, hogy Krisztus vallásossága teljesen belesimult a korabeli zsidó vallásosságba, és ahhoz képest semmi újat nem hozott? Úgy gondolja, hogy a krisztusi spiritualitás nem volt magasabb rendű a korabeli zsidó spiritualitásnál? Ha Krisztus nem képviselt radikálisan másfajta és messze magasabb rendű spiritualitást, mint az a zsidóság, amelyben és amelyből megszületett, akkor a kereszténységnek nincsen értelme, nincs létjogosultsága. A két vallásosság között tehát különbségnek kell lenni, még hozzá nagyon nagy különbségnek, és ennek a különbségnek valamilyen módon ki is kellett fejeződnie.

Nézzük a szigorú tényeket. Krisztus rendkívül szerette a hegyeket, életének fontos pontjai szinte mind hegyekhez kapcsolódtak. Ezt írásomban legalább egy tucat példával demonstráltam, és hasonló észrevételt tesz a *Biblikus Teológiai Szótár* is (Hegy III.1: Krisztus és a hegyek, 493–494. c.). A hegy az egész világon mindenekelőtt a „fönt”, az emelkedettség, az éggel való kapcsolat szimbóluma és képviselője. Izraelben is. A hegy a régi ember számára éppen ég felé törése miatt *numinózus* valóság volt. Ezért volt a világon mindenütt számos „szent hegy”. Ráadásul a hegy lehetőséget teremt arra, hogy Isten két nagy barátja, a magány és a csönd megvalósulhasson. Éppen ezért Krisztus számára a hegy az intenzív istenjelenlétet és istentapasztalatot jelentette, míg a síkság városai és falvai az emberek felé fordulás, a „munka” területét képezte számára. A hegy Isten, a síkság az emberek világa. Természetesen nem attól volt magasabb lelkesége Krisztusnak, mert rendszeresen elvonult a hegyekre – mint ahogy kritikusom gondolataimat meghamisítva előadja –, hanem mert olyan emelkedett és magasba törő lelkeséggel rendelkezett, amely többek között a hegyekkel való bensőséges kapcsolatában manifesztálódott.

Ha kritikusom azt mondja, hogy ha ő fölmege az Írott-köre, akkor attól nem fog magasabb lelkeséggel rendelkezni és ötszáz méter tengerszint feletti magasságnál nem szűnik meg magyarnak lenni és egy új dimenzióba lépni, akkor túl azon, hogy egy metaforikus megfogalmazást vulgárisan konkretizál, csupán arról tesz tanúbizonyságot, hogy semmi érzéke nincs a hegy numinozitása iránt, ami pedig gyakran még olyan embereket is megérint, akik nem is istenhívők! Aki ezt még nem érezte meg, aki még nem érezte meg kiszakadását abból a viszonyrendszerből, amelynek ő „tengerszint fölött 100 méterrel” integráns részét alkotja, abból valami fundamentális képesség hiányzik: a fölülelemkedés képessége. Mert a belső felülelemkedést a külső felemelkedés segíti; és a belső felemelkedésnek a külső felemelkedés a „rítusa”. Látszik, hogy kritikusom számára a hegy semmit nem jelent spirituális vonatkozásban, s éppen ezért érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy vajon az a Krisztus is így gondolkozott-e erről, aki rendszeresen hegyekre járt legfőbb spirituális tevékenységét végezni: imádkozni? Mindez a korabeli viszonyok közepette annyira szokatlan volt, hogy még tanítványainak sem ezt tanácsolta, hanem azt mondta nekik: „Te amikor imádkozol, menj be a szobába, zárd be az ajtót, s imádkozzál titokban mennyei Atyádhoz!” (Máté evangéliuma 6,6).

Láthatólag már önmagában a hegy szimbóluma is bántja vitapartnerem egalitárius érzelmeit. Mondhatni ő is „horizontalista”. Krisztus nem volt az: „Akinek van, annak még adnak, hogy bőségesen legyen neki, de akinek nincs, attól még azt is elveszik, ami je van” (Máté evangéliuma 13,12). Világosan látszik vitapartnerem – úgyszintén nem éppen önálló gondolkodásra valló – *ideológiai* egalitarizmusa abból, hogy szerinte nem lehet beszélni fejlettebb vagy fejletlenebb civilizációról. Túl e kijelentés logikai buktatóján (tagadja a civilizációs fejlődésnek, egyáltalán magának a fejlődésnek a tényét, amit pedig nyilvánvalóan elismer) láthatólag maga sem veszi komolyan önnön ideológiai álláspontját, mert öt sorral lejjebb már arról beszél, hogy „az izraelita törzsek igenis a vallásosságuknak egy jóval magasabb fokát képviselték, mint az ott élő népek”. Nos, csak, ők képviselhetik a vallásosságuknak jóval magasabb fokát, de Krisztus nem? Mindenütt találkozni ezzel a jellegzetes belső ellentmondással: egyenlőséget hirdetni elvi síkon, ideológiai fegyverként használva ezt az eszmét – a gyakorlatban pedig minden alkalommal megtagadni; elvben egalitáriusnak lenni – gyakorlatban nem. S miközben a zsidóság kiemelkedhet a környező népek köréből, Krisztus nem emelkedhet ki a zsidóság köréből, s kiemelkedésének nem lehet szimbóluma a hegyek szeretete! Mert az már antijudaizmus volna.

Nézzük meg a másik tény: a zsidóság vallási horizontalizmusát. A horizontalizmus valójában nem egyéb, mint a spiritualitás hiánya. A spiritualitás nem

egyszerűen vallásos élet, hanem egy olyan vallásosság, amelynek révén az ember egyre közelebb kerül Istenhez. A spiritualitás *aszcenzionális*. Nem állapot, helyzet, hanem út: felfelé vezető út – erőfeszítés egyre közelebb kerülni Istenhez. Legmagasabb szintje a misztika, melynek végcélja az Istennel való egyesülés, az *unio mystica*. Ha kritikusom nem tudja, hogy mi ez és miben különbözik attól a spiritualitástól, amely az ószövetségi és intertestamentális irodalmat áthatja, s amely az Újszövetségben is megjelenik, akkor olvassa el Keresztes Szent Jánostól a *Kármelhegy útját*, s nemcsak a valódi, aszcenzionális spiritualitásról fog képet kapni benne, hanem egyúttal a hegy és a spiritualitás bensőséges kapcsolatáról is. Nos, éppen ez a vertikális és aszcenZIONALITÁS az, amely a zsidó vallásból hiányzott. S az ember hiába tanulmányozza a kritikusom által ajánlott irodalmat (Talmud, Midrás), ami a zsidó rubrika-morál jellegzetes terméke; hiába tanulmányozza a zsidó kultikus és istentiszteleti szokásokat, melyek e morál ritualizált kifejeződései, ugyanis a felfelé irányuló spiritualitás a zsidóságnak csak azokban az aspektusaiban jelent meg, amelyeket éppen hogy nem szokás keresztény részről ismerni: nevezetesen a kabbalában (különösen annak lurjai változatában), a frankizmusban és a korai kelet-európai hasszidizmusban. És meg kell mondani, hogy nem segítenek a zsidó vallásosság reménytelen horizontalizmusán a zsoltárok sem: ellenkezőleg, bármennyire is szépek és szívből jövőek legyenek ezek az imádságok, nyoma sincs bennük az aszcenZIONALIS spiritualitásnak, ráadásul gyakran teljesen materiális kívánságok érdekében fogalmazták meg őket, egészen addig elmenően, hogy van olyan zsoltár, amely abban látja az isteni áldás legfőbb megnyilvánulását, ha – Károli fordítását követve – az ellenség kisdedeit sziklához paskolják (vö. 137,9).

Az ember és Isten kapcsolata a zsidó felfogás szerint tehát merev távolságtartásra épül, már csak azért is, mert a zsidó antropológia és perszonális eszkatológia sem tett lehetővé semmiféle *deificatiót*, semmiféle istenlátást (vö. Bujfi Ferenc: *Az emberré vált ember*. Budapest, 2000, 127–138. p.). Ha valaki tettei révén elnyerte Isten tetszését, akkor számíthatott arra, hogy Isten bőségesen megjutalmazza – megjutalmazza gyermekekkel, hosszú élettel, köztisztelettel, vagyonnal, hatalommal, de legalábbis az ellenség kezei közül való szabadulással (ez tudniillik a zsidó megváltás-eszme gyökere – s egyúttal lényegi tartalma is). Az ilyen ember nem közelebb kerül Istenhez, hanem még inkább belegyökereződik a földi valóságba. Semmi sem mutatja jobban a zsidó és a krisztusi spiritualitás közötti különbséget, mint a zsidóság vallásos gazdagság-központúsága (ebből fakad a zsidóság erőteljes gazdasági orientációja) és Krisztus vallási alapú szegénység-központúsága. Krisztus tudta azt, amit zsidó társai nem: egyre kevesebb a világból – egyre több Istenből. Minél inkább kitepi a gyökereit az ember a föl-

di világból, elszakítva evilági kötődéseit, annál könnyebben emelkedhet fel. Spirituális – spirituális aszcenzió – nincs aszkézis, lemondás, önmegtagadás nélkül; nincs anélkül, hogy az ember a külső világtól elfordulva befelé ne fordulna – mert hiszen ami „fent” van, azt az ember csak bent, önmagán belül találhatja meg. Krisztus számára a föld is az eget szolgálta; a zsidóság számára az ég is a földet szolgálta: az isteni áldás földi javakban manifesztálódott.

Magától értetődik, hogy ennek a horizontalizmusnak, a zsidó vallásosság aspiritualitásának és materializmusának valamilyen szimbolikus formában is meg kellett jelennie. Olyan ez, mint egy emberi tulajdonság, amelynek megvannak a maga fiziognómiai megnyilatkozásai. Ami belül van, annak valamiképpen meg kell jelennie kívül is, annak valamiképpen jelet kell adnia magáról kifelé is. Nos, a zsidó vallásosság horizontalizmusának egyik kifejeződése az, hogy a hegyekkel szemben élt benne bizonyos averzió.² Mindazon felül, amit „A hegy” című írásomban ezzel kapcsolatban már megfogalmaztam, csupán két dologra érdemes odafigyelni. Egyfelől a hegyek az ószövetségi szimbolizmusban gyakran úgy jelennek meg, mint Isten „ellenlábai”, „vetélytársai”, akik hiába törnek az ég felé – mint Babel tornya –, Istennek fölöttük is van hatalma (vö. Izajás könyve 2,12–15). Másfelől kritikusként a megkísértés hegyével kapcsolatban arra céloz, hogy a hegy akár diabolikus jelentőséget is kaphat. Nos, éppen erről van szó: arról, hogy a hegy a zsidó felfogás szerint nagyon is hajlamos volt diabolikus, istenellenes jelleget magára öltetni, és nem véletlen, hogy a szóban forgó részletben éppen arról van szó, hogy a Sátán az isteni hatalmat és dicsőséget *egy hegy tetején* – valamiféle „Világhegy” tetején – ajánlotta fel Krisztusnak! Túl azon, hogy ez rámutat a földi hatalomra és dicsőségre épülő, nagyon is materiális zsidó messianizmus keresztény szempontból diabolikus természetére, azt is jól mutatja, hogy a hegy, ahonnan egy természetfölötti pillantással az egész világ átlátható, a „metafizikai hybris” istenellenes pozíciójaként jelent meg a zsidóságban.

Kritikusom a következő kérdéssel fejezi be írását: „Ha a Biblia valóban egy alsóbbrendű kultusz képviselőinek megnyilatkozása lenne, akkor hogyan történhetett volna meg, hogy valamennyi keresztény egyház minden történelmi zsidóellenessége ellenére két ezer év óta a Bibliát szent könyvként tiszteli és használja?” Nos, a válasz erre nagyon egyszerű. Az ószövetségi tanítást egyrészt soha nem tekintették egyenértékűnek a krisztusi tanítással, az ószövetségi vallá-

² Egyébként nemcsak a hegyekkel szemben, hanem még a fákkal szemben is, amelyek a maguk felfelé törésével éppúgy a „metafizikai hybris” szimbólumául (is) szolgáltak, mint a hegyek. A zsidóság a felfelé törést, az Isten felé hatolást csak úgy tudta értelmezni, mint istenellenes törekvést.

sosságot a krisztusi spiritualitással, mert akkor értelmét veszítette volna a megtestesülés és a megváltás, s mindaz, ami e kettő között történt. Másfelől pedig a keresztény teológia mindig is igyekezett az „*interpretatio christiana*” fényében tekinteni az Ószövetségre, és ebben a fényben sok olyan eleme nemesedett meg a Szentírásnak, amely önmagában véve és ortodox zsidó szemszögből korántsem volt annyira „keresztény”.

■

Kritikusom megdöbbenve látja, hogy az a fajta gondolkodásmód, amelyet ő már kihaltak vélt, még mindig létezik. Ennek a még ki nem halt gondolkodásmódnak a lényege, hogy Krisztust nem simítja bele környezetébe, hanem felismeri, hogy toronymagasan emelkedik a fölé, sőt toronymagasan emelkedik az Ószövetség morális és „spirituális” szintje fölé is. Némi malíciával azt mondhatnám, hogy kritikusom meg van döbbenve, hogy az a gondolkodásmód, amely a kereszténységnek ezerkilencszáz éven keresztül sajátja volt, s amit ő már *végre* halottnak vélt, mégis él. Mert Krisztust csak a legújabb teológia próbálja meg belesimítani, beleegyengetni abba a zsidó általajba, amelyből diadalmasan kiemelkedett. A pluralista intolerancia – mint valami kártékony baktériumtörzset – szeretné kipusztítva látni mindazokat a nézeteket, amelyek rést üthetnek azon a szemléleti homogenitáson, amellyel az egész földet hermetikusan körbe akarja venni, s mindig felháborodik, ha azt látja, hogy valamilyen sajtóorgánumban más hang is megjelenik, mint az övé. A liberalizmus toleranciájának határát, úgy látszik, a teológia területén is magának a liberális teológiának a határai képezik: ami azokon túl van, annak nincs helye a Nap alatt.